

JOLANTA MĘDELSKA* | UNIwersYTET KAZIMIERZA WIELKIEGO W BYDGOSZCZY

PIOTR WIERZCHOŃ** | UNIwersYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

Efekty wykorzystania chronologizacji w badaniach nad opisem przekładowym leksyki zapożyczzonej (na materiale XIX-wiecznego *Dokładnego słownika języka polskiego i ruskiego*)

Słowa kluczowe: XIX-wieczny słownik przekładowy, zapożyczenia, chronologizacja.

doi: <https://doi.org/10.31286/JP.00196>

1. Cel analizy

Postępy poczynione ostatnio w chronologizacji słownictwa polskiego¹ umożliwiają podejmowanie działań weryfikacyjnych² w tak zdawałoby się odległej dziedzinie, jaką jest krytyka leksykografii przekładowej. Przedstawimy tu wyniki analizy rekonesansowej, którą – ze względu na ograniczone ramy artykułu – przeprowadziliśmy na niewielkiej próbie polskiej leksyki zapożyczzonej.

2. O źródle i autorze

Materiał językowy zaczerpnęliśmy z rosyjsko-polskiego słownika przekładowego (DSRP) wydanego w 1877 roku w Warszawie i uważanego za jedno z ważniejszych rosyjsko-polskich dzieł leksykograficznych czasu zaborów (Grek-Pabisowa 1997: 65). Źródło to zawiera ponad 51 tysięcy artykułów hasłowych (Wawrzyńczyk 1995: 94)³.

Redaktor DSRP, Piotr Dubrowski (1812–1882), urodzony w ukraińskim Czernihowie obywatel Imperium Rosyjskiego, filolog sławista, uczył rosyjskiego w warszawskich szkołach, polski zaś wykładał na petersburskich uczelniach. Spędził w Polsce 34 lata (niemal połowę swego życia). Był członkiem korespondentem Cesarskiej Akademii Nauk. Przed wydaniem DSRP jego dorobek publikacyjny obejmował m.in. dwie poczytne prace z zakresu leksykografii

* jolantamedelska@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4924-0163

** wierzch@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7658-5362

1 Por. m.in.: Dzienisiewicz i in. 2018; Graliński 2019; Stępnik-Szeptyńska, Szeptyński 2020; Bobrowski 2021; Wawrzyńczyk 2021.

2 Por. efekt kwerendy zasobów cyfrowych polszczyzny w sprawie pojawienia się i kierunków rozwoju semantycznego rzeczownika *digitalizacja* (Bobrowski, Żmigrodzki 2021).

3 Wcześniej, w roku 1876, Piotr Dubrowski wydał część polsko-rosyjską swego słownika (DSRP).

dwujęzycznej: *Słownik polsko-russkij administratiwnyj i sudiennyj* (1847) i *Wypisy polskie dla ćwiczenia się w przekładach z polskiego języka na ruski z dołączeniem słownika polsko-russkiego* (1872–1873)⁴. Zatem P. Dubrowski był dobrze przygotowany do podjęcia trudu opracowania obszernego słownika rosyjsko-polskiego.

3. O słowniku Piotra Dubrowskiego jako obiekcie badań

Wartość dzieła P. Dubrowskiego w badaniach losów leksykografii przekładowej docenił Jan Wawrzyńczyk (1995), krytycznie analizowali je Jolanta Mędelśka (2019) i Marek Marszałek (2021)⁵. Wśród wielu usterek DSRP J. Wawrzyńczyk (1995: 97) wskazał niezasadne wyposażenie translatu będącego wyrazem obcym w definicję, por.:

przejął on zupełnie niepotrzebnie funkcje słownika wyrazów obcych, o czym świadczy dobitnie opracowanie takich haseł, jak: „[...] *Bigamija* bigamja, dwużeństwo, zwyczaj lub prawo zezwalające na wielożeństwo, to jest, że mąż może mieć dwie żony jednocześnie [...]”, w których autor nie ograniczył się do podania adekwatnego, jednowyrazowego odpowiednika, ale dodatkowo podał jeszcze objaśnienie jego znaczenia, a to dlatego, że ów odpowiednik jest wyrazem obcym.

P. Dubrowski nie zdawał sobie sprawy, że strukturę artykułu hasłowego w słowniku przekładowym należy budować według modelu „zamiast S podstaw P” („zamiast *bigamija* podstaw *bigamja*”) i wskazywać czytelnikowi tylko „jakie wyrazy oryginału należy zastąpić w procesie tłumaczenia jakimi wyrazami języka docelowego i w jakich okolicznościach” (Mędelśka, Wawrzyńczyk 1992: 15–16). Krótko mówiąc, czytelnik nie szukał w DSRP odpowiedzi na pytanie: „Co to jest *bigamja*?”, lecz – „Jak jest po polsku *bigamija*?”.

Analizując artykuły hasłowe DSRP w diagnostycznym przedziale litery *M* i odnajdując translaty będące wyrazami obcymi, zauważyliśmy, że P. Dubrowski bynajmniej nie każdy tego rodzaju odpowiednik opatrzył definicją bądź innym zbędnym (z punktu widzenia kunsztu leksykograficznego) komentarzem, por. hasło *Marionietka marjonetka*. Stwierdziliśmy też, że przy części rosyjskich wyrazów hasłowych, które dziś mają w polszczyźnie odpowiednik zapożyczony, zamiast tegoż odpowiednika widnieje opis znaczenia mający zastąpić właściwy translát, np. *Marinist malarz widoków morskich*. Zatem mamy do czynienia z trzema sposobami opisu jednolitego materiału językowego⁶. Podjęliśmy próbę ustalenia, czym kierował się leksykograf,

4 Szczegółowe informacje o P. Dubrowskim można znaleźć w biogramach (*Dubrowskij, Petr Pavlovič* 1893, 2009), artykułach (m.in.: Kempa 1995; Dąbrowska 2017, 2018) i w pracach wskazanych w przypisie 5.

5 Słownik P. Dubrowskiego okazał się też cennym źródłem informacji o stanie polszczyzny XIX-wiecznej (por. Mędelśka 2019, 2020a, 2020b, 2021a, 2021b).

6 Nie jest to stan charakterystyczny tylko dla naszego źródła, to zjawisko spotykane w wielu słownikach, np. Franciszek Siarczyński, autor francusko-polskiego słownika wyrazów marynarskich zamieszczonego w wydanej w XVIII wieku *Geografii*, podawał polski odpowiednik, „niejednokrotnie rozbudowując artykuł hasłowy uściślającym opisem, określającym bliżej znaczenie wyrazu francuskiego”. Jeśli zaś translátu nie znał, wprowadzał deskrypcję (Iwanowska 1990: 548). Nikolaj P. Makarow, leksykograf XIX-wieczny, w swoim słowniku rosyjsko-francuskim bardzo często rejestrował elementarne odpowiedzi przekładowe, ale uciekał się też do deskrypcji, np. ros. *aangicz* – fr. *le canard du Kamtchatka*, a także zdarzało mu się wyposażać translát, zwłaszcza wyraz obcy, w dodatkowy komentarz, por. ros. *aba* – fr. *aba, drap blanc grossier* (PRFS). W wielu słownikach przekładowych tego rodzaju mankamenty i niekonsekwencje w obróbce leksykograficznej

różnicując opisy. Założyliśmy, że poza innymi czynnikami, o których niżej, na taką czy inną decyzję słownikarza wpłynęły okres, w jakim jednostka została zapożyczona, oraz stopień jej upowszechnienia w polszczyźnie XIX-wiecznej. Tych danych mogła dostarczyć chronologizacja dokonana za pomocą systemu Odkrywka i zweryfikowana na podstawie WSJP PAN.

4. O chronologizacji

Chronologizacja sprowadza się do przyporządkowania jednostce języka datacji (co najmniej rocznej), równej dacie pojawienia się tekstu, z którego tę jednostkę wyekscerpowano. W systemie Piotra Wierzchoń⁷ (2010: 106–109) dzięki graficznemu kopiowaniu oryginalnego materiału prezentuje się wyekscerpowaną jednostkę w postaci fotodokumentu pozwalającego zachować układ typograficzny strony. W wyniku ekscerpacji chronologizacyjnej otrzymujemy jednostkę języka (wyraz, frazem), datę oraz lokalizację geograficzną i tekstową (np. numer strony w dokumencie) (Wierzchoń 2013: 42). Najczęstszym celem poszukiwań chronologizacyjnych jest „odnalezienie najwcześniejszych świadectw użycia jednostek języka w korpusach tekstów historycznych” (Graliński i in. 2017: 52).

5. O systemie Odkrywka

Przed kilkoma laty skonstruowano narzędzie umożliwiające sprawne przeszukiwanie nieprzebranych zbiorów tekstów zdigitalizowanych oraz pozyskiwanie z nich precyzyjnie zdefiniowanej informacji. Jak wyjaśniają jego twórcy: „Domyślnie mechanizm zwraca wyniki dla określonych zapytań (wyrazów bądź fraz) w porządku chronologicznym wraz z liczbą wszystkich odnalezionych wyników”⁸ (Graliński i in. 2017: 57). Owo narzędzie to Odkrywka, wyszukiwarka pełnotekstowa znacznie sprawniejsza od prostych wyszukiwarek bibliotecznych. Materiał zindeksowany, czyli taki, który może być przeszukiwany, jest olbrzymi⁹, ogromna jest też dziś dynamika przyrostu zasobów tekstowych (Graliński i in. 2017: 54–57).

Użyliśmy Odkrywki do pozyskania maksymalnie dawnych datowań tych polskich leksemów zapożyczonych, które P. Dubrowski wykorzystał w swoim słowniku w charakterze translatów. Jednocześnie narzędzie to umożliwiło nam ograniczenie wyników wyszukiwania do zadawanych okresów. Tam, gdzie to było możliwe¹⁰, weryfikowaliśmy daty pierwszych

hasel notowano jeszcze pod koniec XX wieku, por. w WSPR: z jednej strony pol. *dysocjacja* – ros. *dissocjacyja*, z drugiej pol. *cywilista* – ros. *cywilist*, *spieczalyst po graždanskomu prawu*, z trzeciej pol. *abnegat* – ros. *czelowiek*, *nie zabotiaszczijisia ob udobstwach*, *wygodie*, *o swoim wniesznem widie*.

⁷ Szerzej o nim: Wierzchoń 2008.

⁸ Przykładowo dla zapytania *emancypantka* uzyskano ponad 3,5 tys. poświadczeń.

⁹ W 2016 roku liczył 3,2 mln publikacji, 18 mld wyrazów, 91 mld znaków. Obecnie system indeksuje zbiory około 150 bibliotek cyfrowych oraz zasoby i dokumenty pobrane z WWW, wielką liczbę materiałów skanowanych specjalnie dla niego, rozmaite teksty przekazywane przez autorów na nośnikach pamięci. Zbiór ten, gromadzony przez 20 lat, zawiera dziś około 10 mln dokumentów i obejmuje szerokie spektrum tekstowe: książki z najróżniejszych dziedzin, takąż prasę, artykuły naukowe, ogłoszenia, ulotki i inne druki.

¹⁰ W dziale *Chronologizacja WSJP PAN* często brakuje dat rocznych, zamiast nich zamieszczono wykazy słowników rejestrujących daną jednostkę, por.: „Pole Chronologizacja ma nieco mylącą nazwę, gdyż na razie ukazuje się w nim [...] tylko lista słowników, w jakich dane hasło zostało odnotowane. Planowano początkowo zamieszczenie ściślejszych danych o chronologizacji, jednak ze względu na ogrom zadań badawczych, koniecznych do realizacji tego planu, zrezygnowano z tego” (Żmigrodzki 2010: 159) oraz: „Statystycznie trudno mi ocenić, czy dominują w artykułach hasłowych WSJP dane

wystąpień z danymi WSJP PAN. Dzieło to, systematycznie odwołując się do słowników historycznych oraz ich kartotek, włącza materiał ze starodruków i rękopisów, w Odkrywce na razie słabo odzwierciedlony.

6. Wyrazy zapożyczone jako odpowiedniki w DSRP

Z trzech kategorii leksyki wskazanych wyżej: (1) translaty będące zapożyczeniami zaopatrzone w komentarz (zazwyczaj opis znaczenia), (2) translaty będące zapożyczeniami pozostawione bez komentarza¹¹ i (3) translaty będące zapożyczeniami, które redaktor zastąpił odpowiednikami opisowymi, analizujemy dwie pierwsze grupy¹². Kierujemy się wskazaniem J. Wawrzyńczyka, krytycznie oceniającego hasła pierwszego typu (o strukturze: odpowiednik zapożyczony + komentarz). Analiza odpowiedników drugiego typu (brak komentarza) może pomóc w wyjaśnieniu przyczyn swoistej nadgorliwości P. Dubrowskiego. Trzeci zaś typ: rzekomy translat będący w rzeczy samej opisem znaczenia, mimo że najbardziej przypomina deskrypcję stosowaną w słowniku wyrazów obcych, to stanowi wypadek szczególnie¹³ najczęstszej wady słowników przekładowych, jaką jest „mniej lub bardziej dokładny opis znaczenia, sformułowany w języku translatów i podawany – w dobrej wierze – zamiast rzeczywistych translatów, czyli tekstowych odpowiedników polskich” (Wawrzyńczyk 1995: 96). Brak odpowiednika tekstowego ma inne podłoże, a także szerszy zasięg (dotyczy nie tylko wyrazów obcych).

6.1. Odpowiedniki pochodzenia obcego zaopatrzone w definicję lub inny komentarz objaśniający ich znaczenie (TK¹⁴)

W każdej metryczce na pierwszym miejscu umieściliśmy polskie odpowiedniki translandów rosyjskich będące zapożyczeniami, po nich podaliśmy – za DSRP – deskrypcje znaczeniowe lub inne komentarze. Opisy P. Dubrowskiego formalnie niczym się nie różnią od rzeczywistych ekwiwalentów tekstowych, więc zarówno translaty właściwe, jak i owe pseudoodpowiedniki zapisaliśmy kursywą. Translaty, czyli obiekty analizy, pogrubiliśmy. W nawiasie okrągłym znajduje się transland rosyjski (hasło słownikowe), zapisany – jak w oryginale – wielką literą. Po nim następują: (1) data¹⁵ i lokalizacja pierwszego wystąpienia pożyczki w polskim źródle (jeśli pochodzi ona z WSJP PAN, to o tym informujemy), (2) łączna liczba poświadczeń do

chronologizacyjne zaczerpnięte z podstawowych słowników języka polskiego [...], czy też częstsze są w WSJP daty wzięte ze źródeł pozaleksykograficznych [...]” (Wawrzyńczyk 2021: 500). O aktualizowaniu danych w polu Chronologizacja informuje Piotr Żmigrodzki (2022: 135). Ponadto WSJP PAN nie notuje wielu pożyczek wprowadzonych przez P. Dubrowskiego (z naszego 46-elementowego zbioru brakuje 11 jednostek: *aerolit*, *magnet*, *magnetyzator*, *makarony*, *malsztok*, *mantolek*, *marszerować*, *melis*, *miologia*, *molibden*, *nummulit*). W dziale *Chronologizacja* nie uwzględnia się rozwoju semantycznego jednostek (nie ma np. potrzebnego nam *madrygał* ‘wierszyk’ czy *markizy* ‘daszek’). Brakuje też danych o liczbie wystąpień danej jednostki w określonych przedziałach czasowych. Z tych względów nie mogliśmy wykorzystać zasobów WSJP PAN jako podstawowych w naszej analizie.

11 Z tej grupy przedstawiamy tylko 23 alfabetycznie pierwsze jednostki, aby móc je w miarę obiektywnie porównać z 23 jednostkami zaopatrzonymi w komentarz.

12 Trzecią, obszerniejszą, prezentujemy w innym miejscu.

13 Por. w DSRP w hasle *zastienok* ‘odpowiednik’: *miejsce, gdzie badano i męczono występów* (Wawrzyńczyk 1995: 96).

14 TK = translaty komentowane.

15 Datę pierwszego wystąpienia wytluszczamy.

1857 roku i ogólna charakterystyka źródeł (dane z Odkrywki), (3) łączna liczba poświadczeń w latach 1857–1877, czyli dwudziestolecia poprzedzającym wydanie DSRP, i ogólna charakterystyka źródeł, (4) informacja o rejestracji bądź jej braku w aktualnych w badanym okresie słownikach języka polskiego: L¹⁶ i Swil¹⁷ oraz w słowniku wyrazów obcych DZWW¹⁸, (5) dane z ESJPBań (ponieważ zawiera daty, często roczne, pierwszych wystąpień¹⁹), (6) informacja o obecności lub nieobecności zapożyczenia w części polsko-rosyjskiej słownika (DSPR).

Materiał ilustracyjny, w tym fotodokumentację odnalezionych przez nas²⁰ pierwszych wystąpień i po kilka lub kilkanaście innych (przykładowych), a także dokładne lokalizacje poświadczeń (pełne adresy bibliograficzne) dołączamy jako *Aneks* do wersji elektronicznej artykułu.

6.1.1. Uporządkowany materiał językowy

aerolit, kamień spadły z powietrza (Mietieorolit); 1805 („Nowy Pamiętnik Warszawski”); do 1857 r. 180 wystąpień, głównie w pracach naukowych i popularnonaukowych, podręcznikach, słownikach; w okresie 1857–1877 – 712 przykładów w źródłach jw.; L –; SWil +; DZWW +; DSPR +
kapuza, czapka z kłapami związanymi u wierzchu (Małachaj); 1743 (WSJP PAN); do 1857 r. 370 wystąpień, do 1820 r. głównie w źródłach prasowych, później też w literaturze naukowej i popularnonaukowej; w przedziale 1857–1877 – 285 przykładów, przede wszystkim w prasie, w tym w tekstach reklamowych; L²¹ –; SWil +; DZWW –; ESJPBań 1861²²; DSPR –

madrygał (wierszyk, zawierający komplement) (Madrygał); 1747²³ (M.A. Trotza *Nouveau dictionnaire françois* [...]); do 1857 r. 225 wystąpień, głównie w poezji i źródłach prasowych; w okresie 1857–1877 – 320 przykładów, głównie z prasy²⁴, literatury naukowej o poetyce, sztuk teatralnych, powieści; L –; SWil +; DZWW +; DSPR –

malszток, laska u malarzy dla opierania ręki przy malowaniu (Musztabiел); 1844 (J.I. Kraszewski, *Latarnia czarnoxięzka*); do 1857 r. tylko 2 poświadczenia, drugie 1855 (prasa); w przedziale 1857–1877 zaledwie 3 zapisy: przedruk J.I. Kraszewskiego i prasa (1862, 1877); L –; SWil –; DZWW –; DSPR –

manierka, naczynie na wodę dla żołnierzy, blaszana flasza polowa, obozowa (Manierka Woj.); 1814²⁵ („Kuryer Litewski”); do 1857 r. 250 poświadczeń, głównie w prasie, literaturze

16 Korzystamy ze wznowienia (1854–1860) poszerzonego przez Augusta Bielowskiego, ono bowiem było aktualne w badanym okresie.

17 Zawiera dwukrotnie więcej wyrazów niż L, w tym około 1300 zapożyczeń niezarejestrowanych w L, a także pewien zasób neologizmów naukowych (Zmigrodzki 2009: 140–141).

18 Mieści 15 tys. wyrazów hasłowych, wprowadza nowoczesne rozwiązania leksykograficzne (Skorupska-Raczyńska 2020: 257–258).

19 Źródło to zamieszcza około połowy naszych translatów. Chronologizacja sprowadza się w nim często do wskazania daty pierwszej rejestracji danej jednostki w którymsz ze słowników, np. 1861 oznacza zazwyczaj zapis w Swil.

20 Zapisów z WSJP PAN nie włączyliśmy do tych materiałów.

21 *Kapuca* też nie rejestruje.

22 Z komentarzem – w świetle naszych danych – nietrafnym: „czysto literackie zapożyczenie ze słownika wileńskiego (1861), gdzie błędnie zamiast *kapuca* [...]”.

23 WSJP PAN podaje 1647 i 1674, ale w innym znaczeniu (utwór muzyczny).

24 W tym również ze źródeł prasowych zawierających wiersze lub odwołania do poezji.

25 *Manierka* (i parę innych jednostek) została odnotowana w słowniku polonizmów w języku rosyjskim (Witkowski 2006). Wprawdzie w źródle tym daty pojawienia się wyrazów rosyjskich są wcześniejsze niż wskazane przez nas pierwsze datacje

pięknej; w przedziale 1857–1877 – 440 wystąpień, przede wszystkim w źródłach prasowych; L²⁶ –; SWił –; DZWW –; ESJPBań 1840, ros.; DSPR –

markizy, *daszek odsloneczny nad oknem* (Markizy); 1774 („Zabawy przyjemne i pożyteczne” X, cz. I); do 1857 r. około 30 zapisów²⁷ w prasie, słownikach, poradnikach; w latach 1857–1877 około 40 poświadczeń²⁸ w źródłach jw.; L +; SWił –; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR –

maruder, *żołnierz odbiegający obozu dla łupienia i kradzieży* (Marodior); 1747 (M.A. Trotza *Nouveau dictionnaire françois* [...]); do 1857 r. 243 zapisy, głównie w prasie i pracach historycznych o tematyce wojennej; w okresie 1857–1877 – 450 przykładów w źródłach jw.²⁹; L + (*maroder*); SWił +; DZWW +; ESJPBań XIX-2; DSPR +

mastodont (*zwierze* [sic!] *przedpotopowe*) (Mastodont); 1825 („Monitor Warszawski”); do 1857 r. 102 wystąpienia w prasie, tekstach naukowych i popularnonaukowych; w przedziale 1857–1877 – 165 zapisów w źródłach jw.; L –; SWił +; DZWW –; DSPR –

mauzoleum, *grobowiec, pomnik grobowy* (Mawzolej); 1584 (*mauseol, mausoleum* WSJP PAN); do 1857 r. 472 zapisy w tekstach religijnych, informatorach turystycznych, literaturze genealogicznej, naukowej i popularnonaukowej, prasie; w okresie 1857–1877 – 585 przykładów, głównie w prasie; L³⁰ –; SWił –; DZWW +; DSPR –

meczet, *bożnicza* [sic!] *mahometańska* (Mieczet’); 1694 (*Rękoprowadzenie Do nawrocenia Mahometanow* [...]); do 1857 r. 5600 wystąpień; w przedziale 1857–1877 – 3900 poświadczeń; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII, ukr.; DSPR +

melis (*cukier nierafinowany*) (Mielus); 1763 („Kuryer Warszawski”); do 1857 r. 110 zapisów w prasie i literaturze popularnonaukowej (1850–1856 brakuje wystąpień); w przedziale 1857–1877 tylko 37 poświadczeń; L –; SWił +; DZWW+; DSPR +

melomanja, *miłość muzyki, passja do muzyki* (Mielomanija); 1810 („Głos Korrespondenta Warszawskiego y Zagranicznego”³¹) lub 1817 („Ruski inwalid czyli wiadomości wojenne”); do 1857 r. 14 zapisów, głównie w prasie; w przedziale 1857–1877 – 60 poświadczeń³², głównie w prasie; L –; SWił +; DZWW +; DSPR –

metrologja, *nauka o miarach* (Mietrologija); 1813 (w zaproszeniu: *Na popis publiczny uczniów Konwiktu Warszawskiego XX. Piarów* [...]); do 1857 r. 8 wystąpień w prasie, literaturze podróżniczej, słownikach; w latach 1857–1877 – 23 przykłady, głównie ze słowników, encyklopedii, prasy specjalistycznej, np. „Leśnik”; L –; SWił +; DZWW +; DSPR –

wyrazów polskich, jednak autor nie podaje momentu wejścia do obiegu polskich wzorców, a i polska geneza omawianej leksyki bynajmniej nie jest pewna. Niemniej w przyszłości warto zbadać także ten trop.

26 Notuje *manierka* ‘obyczajność’.

27 Ze zbioru 2880 rekordów.

28 Ze zbioru 6027 rekordów.

29 W tym okresie pojawiają się też użycia przenośne, świadczące o utrwaleniu się pożyczki, np. *marudery* ‘o niepodążających z duchem czasu’ czy też o opóźnionych odlotach ptaków (por. *żóraw maruder*).

30 L rejestruje *mauzoleum*, ale nie jako wyraz hasłowy, podaje go w artykule *nagrobek* (tak też w I wydaniu, w tomie opublikowanym w 1809 r.).

31 *Melomanja* to w tym przykładzie tytuł sztuki teatralnej.

32 I – dodatkowo – kilka wystąpień w funkcji tytułu czasopisma oraz sztuki teatralnej.

metronom, narzędzie do mierzenia taktu muzycznego (Mietronom Muz.); 1818 („Pamiętnik Warszawski, czyli dziennik nauki i umiejętności”); do 1857 r. 26 przykładów, głównie w prasie; w przedziale 1857–1877 – 148 zapisów, też głównie w prasie; L –; SWil +, odsył. do *metrometr*; DZWW +; DSPR –

miljoner, bogacz miljonowy (Millionier); 1831³³ („Gazeta Polska”); do 1857 r. 140 wystąpień, głównie w prasie; w okresie 1857–1877 – 1300 zapisów, też głównie w prasie; L –; SWil +; DZWW +; DSPR –

miraż, mamidło, zjawisko optyczne przedstawiające w blizkości przez odbicie w powietrzu bardzo odległe przedmioty (Mariewo); 1834 („Magazyn Powszechny”); do 1857 r. 80 wystąpień w prasie, literaturze pięknej, podróżniczej, popularnonaukowej, memuarystyce, słownikach; w latach 1857–1877 – 170 zapisów w źródłach jw.; L –; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1861; DSPR –

mistyka, badanie tajemnic (Mistika); 1802 („Gazeta Warszawska”); do 1857 r. 340 wystąpień, przede wszystkim w prasie; w przedziale 1857–1877 – 1290 przykładów w rozmaitych źródłach; L –; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1902; DSPR –

mit, podanie mitologiczne, opowiadanie o bogach (Mif); 1843 („Biblioteka Warszawska”); hasło wyjątkowo zanieczyszczone nie tylko przez błędy OCR, ale przede wszystkim przez zbieżność z niemieckim spójnikiem *mit*; ogólna liczba wystąpień od roku 1700 wynosi blisko 750 000; do 1857 r. grafociąg *mit* („raw:mit”) pojawia się około 70 000 razy, z czego jednostek *mit* ‘podanie’ może być nie więcej niż 100; w przedziale 1857–1877 mamy 120 000 wystąpień, ale – analogicznie – jednostek *mit* ‘podanie’ może tu być jedynie paręset; L –; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1861; DSPR +

mnjologia, nauka o mięśniach (Miologia Anat.); 1783 (*Prospectus Lectionum in Alma Universitate et Academia Vilmensi*); do 1857 r. 92 zapisy, głównie w pracach naukowych i prasie; w okresie 1857–1877 – 105 wystąpień w źródłach jw.; L –; SWil –; DZWW –; DSPR –

mnemonika, sztuka dopomagania pamięci (Mniemonika); 1804 („Gazeta Krakowska”); do 1857 r. 75 zapisów, głównie w prasie; w przedziale 1857–1877 – 110 wystąpień, przede wszystkim w prasie; L –; SWil +; DZWW +; DSPR –

molibden (*metal*) (Molibdien Chem.); 1802 („Nowy Pamiętnik Warszawski [...]”); do 1857 r. 200 zapisów, zwłaszcza w podręcznikach i literaturze naukowej; w przedziale 1857–1877 – 64 przykłady w źródłach jw.; L –; SWil +; DZWW –; DSPR –

monolog, rozmowa z samym sobą (Monolog); 1802 (A.F.F. von Kotzebue, *Wstyd fałszywy [...]*); do 1857 r. 750 zapisów w prasie i literaturze pięknej; w latach 1857–1877 – 1930 przykładów w źródłach jw.; L +; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1902³⁴; DSPR +

nummulit, gatunek kopalny zwierząt miękkich (Monietka); 1861 (SWil); w przedziale 1861–1877 tylko jeden zapis: 1872 (*Nowy dokładny słownik polsko-niemiecki [...]*); L –; SWil +; DZWW –; DSPR –

33 WSJP PAN w dziale *Chronologizacja* podaje dla *miljoner* datę 1643, powołując się na SKN (= G. Knapiusz, *Thesaurus Polonolatinograecus [...]*, cz. 1, Kraków 1643), jednak jest to pomyłka. SKN rejestruje *milion*, lecz *milционер* nie podaje.

34 Nie ma wprawdzie hasła *monolog*, ale notuje „mono- składnik terminów naukowych i technicznych 1902”.

6.1.2. Podsumowanie

Ustaliliśmy, że wśród 23 pożyczek (TK) znalazły się: jedna jednostka świeżo wprowadzona do obiegu: *nummulit* (1861) oraz 4 leksemy, które w chwili wydania DSRP (1877 r.) mogły mieć jeszcze charakter neologiczny: *mit* (1843), *malsztok* (1844), *miraż* (1834), *miljoner* (1831). Do stosunkowo nowych należało też 10 jednostek, które pojawiły się w 1. ćwierci XIX wieku: *mastodont* (1825), *metronom* (1818), *manierka* (1814), *metrologja* (1813), *melomanja* (1810), *aerolit* (1805), *mnemonika* (1804), *mistyka* (1802), *molibden* (1802), *monolog* (1802). Tak więc 15 translatów (65 procent) z podstawowej próbki materiałowej było w użyciu nie dłużej niż około 70 lat przed ukazaniem się słownika. Jednocześnie 10 z tych jednostek miało najniższą łączną liczbę wystąpień do 1877 roku (mniej niż 500): *mit* (paręset), *mastodont* (267), *molibden* (264), *miraż* (250), *mnemonika* (185), *melomanja* (74), *metronom* (74), *metrologja* (31), *malsztok* (5), *nummulit* (2). W dwudziestoleciu poprzedzającym wydanie słownika liczba ta była większa niż w całym wcześniejszym okresie (wyjątek: *nummlit* i *molibden*), co może oznaczać, że pożyczki te dopiero zaczynały utrwalac się w obiegu. Wśród pozostałych 8 translatów mamy 1 zapożyczenie XVI-wieczne: *mauzoleum* (1584), 1 XVII-wieczne: *meczet* (1694) oraz 6 XVIII-wiecznych: *madrygał* (1747), *maruder* (1747), *kapuza* (1743), *melis* (1763), *markizy* (1774), *mjologia* (1783). Jak na ponadstuletnią obecność w polszczyźnie ich rozpowszechnienie mierzone łączną liczbą wystąpień – oprócz *meczet* (9500) i *mauzoleum* (1055) – było niewielkie: *maruder* (693), *kapuza* (655), *madrygał* (545), *mjologia* (197), *melis* (147), *markizy* (70). W dwudziestoleciu poprzedzającym wydanie słownika *kapuza* i *melis* pojawiały się mniej licznie niż wcześniej, przyrost zaś wystąpień *mjologia* był nieznaczący. Być może w latach 60. i 70. XIX wieku dwa pierwsze leksemy stawały się recesywne, trzeci natomiast, tracąc odcień nowości, ograniczał zasięg do publikacji specjalistycznych.

Sam P. Dubrowski nie zarejestrował 17 (74 procent) zapożyczeń³⁵ w części polsko-rosyjskiej swojego słownika, czyli w DSPR. W II wydaniu L brakuje 19 pożyczek, czyli 83 procent materiału, specjalistyczny DZWW³⁶ nie zamieścił 9 jednostek (39 procent), Swil nie znał 5 (22 procent). Do ESJPBañ trafiło tylko 9 naszych zapożyczeń (39 procent)³⁷. Wśród 23 wyrazów obcych są 3 agnomy³⁸ słownikowe: *malsztok*, *manierka* i *mjologia* i – jednocześnie – 3 leksemy ujęte we wszystkich słownikach: *maruder*, *meczet* i *monolog*. Tylko Swil zamieścił *kapuza*, *mastodont*, *molibden* i *nummulit*, tylko DZWW – *mauzoleum*.

Wyrazy obce opatrzone przez P. Dubrowskiego komentarzem należą przeważnie do leksyki naukowej lub specjalistycznej i mają ograniczony krąg użytkowników.

Ujawniliśmy – niejako przy okazji – nieaktualność chronologizacji podanych w ESJPBañ. Wyniki analizy wskazują na konieczność unieważnienia pierwszych datacji 8 zapożyczeń oraz uściślenia datacji dziewiątego. Tak więc cofamy o co najmniej stulecie pojawienie się zapożyczeń: *kapuza* (1861 → 1747), *maruder* (XIX-2 → 1747), *mistyka* (1902 → 1802), *monolog* (1902 → 1802),

35 Wprowadził tylko: *aerolit*, *maruder*, *meczet*, *melis*, *mit* i *monolog*.

36 Słownik ten uważa się za ukryte źródło leksyki obcej dla Swil (Skorupska-Raczyńska 1998).

37 Co może wskazywać na marginalny charakter znacznej części badanej leksyki.

38 Jednostki nieuwzględnione w wybranych słownikach.

o co najmniej dwudziestolecie: *manierka* (1840 → 1814), *miraż* (1861 → 1834), o co najmniej kilka lat: *mit* (1861 → 1843) i *meczet* (XVIII → 1694) oraz ustalamy rok 1774 jako konkretną datę pierwszego wystąpienia jednostki *markizy* (ESJPBań: XVIII-2).

6.2. Odpowiedniki pochodzenia obcego pozostawione bez komentarza (TNK³⁹)

Metryczki zawierają: (1) polskie odpowiedniki wyrazów rosyjskich będące zapożyczeniami, (2) rosyjskie translandy (w nawiasie), (3) datę i lokalizację pierwszego zapisu pożyczki w polskim źródle, (4) liczbę wystąpień do 1857 roku, (5) liczbę wystąpień w okresie 1857–1877⁴⁰, (6) dane ESJPBań.

6.2.1. Uporządkowany materiał językowy

magnes (Magnit); 1500 (*Historia ecclesiastica*); do 1857 r. 700 wystąpień⁴¹, w przedziale 1857–1877 – 350; L +; SWil +; DZWW +; ESJPBań ok. 1500; DSPR +

magnet (Magnit); 1698 (*Thesauri Polono-latinograeci* [...]); do 1857 r. 70 wystąpień, w przedziale 1857–1877 – 30; L +; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1564; DSPR +

magnetyzer (Magnietizior); 1817 („Gazeta Warszawska”); do 1857 r. 90 wystąpień, w latach 1857–1877 – 350; L –; SWil +; DZWW +; DSPR –

magnetyzor (Magnietizior); 1837 (Z. Krasiński, *Nie-Boska komedia*); do 1857 r. 1 zapis, w okresie 1857–1877 – 3 poświadczenia⁴²; L –; SWil +; DZWW +; DSPR +

magnezja (Magniezija); 1534 (*magnesya* WSJP PAN); do 1857 r. 2000 wystąpień, w przedziale 1857–1877 – 3300; L –; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1861; DSPR –

majorat (Maiorat); 1681 (WSJP PAN); do 1857 r. 1500 zapisów, w latach 1857–1877 – 2050; L +; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1781; DSPR +

majster (Mastier); 1599 (*maister, mejster* WSJP PAN); do 1857 r. 7900 wystąpień, w okresie 1857–1877 – 15 000; L +; SWil +; DZWW –; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

makaron (Makarony); 1643 (WSJP PAN); do 1857 r. 220 poświadczeń, w okresie 1857–1877 – 280; L +; SWil +; DZWW +; ESJPBań 1806; DSPR +

makarony (Makarony); 1682 (S. Czerniecki, *Compendium Ferculorum* [...]); do 1857 r. 90 wystąpień, w przedziale 1857–1877 – 110; L +⁴³; SWil –; DZWW –; ESJPBań 1682; DSPR –

mamut (Mamant Zool.); 1747⁴⁴ (M.A. Trotza *Nouveau dictionnaire françois* [...]); do 1857 r. 190 zapisów, w latach 1857–1877 – 380; L –; SWil +, ob. *mammont*; DZWW + (*mammut*); ESJPBań 1805; DSPR –

manekin (Maniekien Mal.); 1832 (WSJP PAN); do 1857 r. 70 wystąpień, w przedziale 1857–1877 – 400; L –; SWil –; DZWW –; ESJPBań XIX-2; DSPR –

39 TNK = translaty niekomentowane.

40 W tej partii materiału wystąpień jest na ogół dużo, dlatego często podajemy nie dokładną, lecz przybliżoną ich liczbę.

41 Tylko w postaci fleksyjnej *magnes*.

42 Jedynie w słownikach przekładowych: polsko-francuskim (1858) i DSPR (1876, 1877).

43 W cytatach.

44 Drugie wystąpienie dopiero w roku 1806 (*Odpowiedz Romana Symonowicza, filozofii i medycyny doktora* [...]).

manewr (Maniowr *Woj.*); 1764 („Gazety Wileńskie”); do 1857 r. 5000 zapisów, w okresie 1857–1877 – 8300; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

mankiet (Manżeta); 1628 (WSJP PAN); do 1857 r. 800 zapisów, w latach 1857–1877 – 2800; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań 1768; DSPR +

mantolet (Mantielet *Woj.*); 1747 (M.A. Trotza *Nouveau dictionnaire françois [...]*); do 1857 r. 100 wystąpień, w okresie 1857–1877 – 100; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

mantylka (Mantilija); 1764 (WSJP PAN); do 1857 r. 350 zapisów, w przedziale 1857–1877 – 440; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

margrabia (Markgraf); 1420 (WSJP PAN); do 1857 r. 30 000 wystąpień, w latach 1857–1877 – 16 700; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań 1420; DSPR +

marjonetka (Marionietka); 1745 (*maryjonetka* WSJP PAN); do 1857 r. 350 poświadczeń, w przedziale 1857–1877 – 860; L –; SWił +; DZWW +; ESJPBań XIX-1; DSPR –

markiz (Markiz); 1730 (*Swiat We Wszystkich Swoich Częściach [...]*); do 1857 r. 2700 zapisów, w okresie 1857–1877 – 5000; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII; DSPR +

markietan (Markietant); 1715 (WSJP PAN); do 1857 r. 280 poświadczeń, w latach 1857–1877 – 180; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

marcepan (Marcypan); 1532 (WSJP PAN); do 1857 r. 300 zapisów, w przedziale 1857–1877 – 280; L +; SWił +; DZWW –; ESJPBań 1543; DSPR +

marszerować (Marszyrowat’); 1797 („Gazeta Warszawska”); do 1857 r. 150 wystąpień, w okresie 1857–1877 – 25; L +⁴⁵; SWił –; DZWW –; ESJPBań 1806; DSPR –

maskarada (Maskarad); 1702 (WSJP PAN); do 1857 r. 3200 zapisów, w latach 1857–1877 – 3700; L +; SWił +; DZWW +; ESJPBań XVIII-2; DSPR +

maszerować (Marszyrowat’); 1699 (WSJP PAN); do 1857 r. 3650 poświadczeń, w latach 1857–1877 – 4700; L +; SWił +; DZWW –; ESJPBań 1744; DSPR +

6.2.2. Podsumowanie

W tej partii materiału nie ma neologizmów względem badanej granicy datacji (XIX w.). Do nowszej leksyki można zaliczyć 2 jednostki, które pojawiły się w 2. ćwierci XIX stulecia: *manekin* (1832) i *magnetyzor* (1837) oraz 1 zarejestrowaną w 1. ćwierci: *magnetyzer* (1817)⁴⁶. Oznacza to, że tylko 3 leksemy (13 procent) w chwili ukazania się słownika były w obiegu nie dłużej niż 70 lat. Reszta (87 procent materiału) to pożyczki XVIII-wieczne lub starsze. Wyróżniają się dużą łączną liczbą wystąpień przed 1877 rokiem, wszystkie bowiem (poza *magnetyzor*) pokazały się 100 lub więcej razy. Przy czym niemal połowa z nich została poświadczona ponad tysiącem przykładów, w tym 3 jednostki: *margrabia*, *majster*, *manewr* – ponad 10 tysiącami (46 700, 22 000, 12 300). Recesywnością (wyraźnie większą liczbą zapisów przed 1857 r. niż w okresie 1857–1877) wykazują się 2 leksemy: *marszerować* (150 wobec 25) i *magnet* (70 wobec 30). Są to oboczniaki wypierane przez formy bardziej ekspansywne.

45 W hasle *maszerować*.

46 Są to jednak oboczniaki wcześniejszych postaci.

Sam P. Dubrowski w części polsko-rosyjskiej (DSPR) zarejestrował 16 zapożyczeń z tej grupy (70 procent), L i DZWW wprowadziły po 17 jednostek (74 procent), SWił zaś – 20 (87 procent). Aż 12 leksemów (52 procent) zanotowały wszystkie słowniki wzięte pod uwagę. Na niemarginalną pozycję tych leksemów w zasobach polszczyzny wskazuje też rejestracja 20 z nich (87 procent) w ESJPBań. W próbie znalazł się tylko 1 agnonim słownikowy: *manekin*. Dane te świadczą o zakorzenieniu się analizowanych pożyczek w polszczyźnie II połowy XIX wieku.

Wśród 23 wyrazów obcych nieopatrzonych przez P. Dubrowskiego komentarzem dominuje leksyka neutralna, pozbawiona wyraźnego nacechowania stylistycznego. Przy okazji analizy tej grupy pożyczek stwierdziliśmy konieczność przesunięcia w przeszłość 8 dat pierwszych zapisów podanych przez Andrzeja Bańkowskiego – o niemal 3 stulecia: *magnezja* (1861 → 1534), o półtora stulecia: *majster* (XVIII-2 → 1599), *mankiet* (1768 → 1628) i *marjonetka* (XIX-2 → 1745), o kilkadziesiąt lat: *mamut* (1805 → 1747), *markietan* (XVIII-2 → 1715), *maskarada* (XVIII-2 → 1702) i *maszerować* (1744 → 1699), o kilka lub kilkanaście lat: *manekin* (XIX-2 → 1832), *mantolet* (XVIII-2 → 1747), *marszerować* (1806 → 1797), oraz uściślenia 3 kolejnych dat: *manewr* (XVIII-2 → 1764), *mantyłka* (XVIII-2 → 1764), *markiz* (XVIII → 1730).

7. Wnioski

I. Analiza wykazała, że rozpatrywane grupy zapożyczeń różnią się znacznie.

1. Stwierdzono, że w grupie pożyczek opatrzonych komentarzem (TK) dominuje leksyka nowsza, przejęta w XIX wieku. Stanowi 65 procent materiału (wobec 35 procent starszego słownictwa). Natomiast wśród niekomentowanych wyrazów obcych (TNK) mamy niemal wyłącznie jednostki wprowadzone do obiegu przed XIX wiekiem. Ich udział wynosi 87 procent (wobec zaledwie 13 procent nowszych).

2. System Odkrywka umożliwił wykazanie, że zestawiane grupy leksyki różnią się stopniem rozpowszechnienia. Od wejścia w użycie do opublikowania słownika leksyka opatrzona komentarzami pojawiała się w tekstach zdecydowanie rzadziej niż niekomentowana. Dowodzi tego porównanie łącznej liczby wystąpień pożyczek w rozbiciu na grupy:

TK: *meczet* (9500), *monolog* (2680), *mistyka* (1630), *miljoner* (1440), *mauzoleum* (1055), *aerolit* (892), *maruder* (693), *manierka* (690), *kapuza* (655), *madrygał* (545), *mit* (kilkaset), *mastodont* (267), *molibden* (264), *miraż* (250), *mjologia* (197), *mnemonika* (185), *melis* (147), *melomanja* (74), *metronom* (74), *markizy* (70), *metrologja* (31), *malsztok* (5), *nummulit* (2).

TNK: *margrabia* (46 700), *majster* (22 000), *manewr* (12 300), *maszerować* (8350), *markiz* (7700), *maskarada* (6900), *magnezja* (5300), *mankiet* (3660), *majorat* (3500), *marjonetka* (1210), *magnes* (1050), *mantyłka* (790), *marcepan* (580), *mamut* (570), *makaron* (500), *manekin* (470), *markietan* (460), *magnetyzer* (440), *makarony* (200), *mantolet* (200), *marszerować* (175), *magnet* (100), *magnetyzor* (4).

3. System Odkrywka, pozwalający na ograniczenie wyników wyszukiwania do zadanych okresów, umożliwił śledzenie ekspansywności lub recesywności badanej leksyki

w dwudziestoleciu poprzedzającym opublikowanie słownika. Ekspansywność zaobserwowano u części nowych jednostek, recesywność wykazały 2 starsze zapożyczenia.

4. Przy okazji analizy przesunięto wstecz, nierzadko znacznie, 19 datowań podanych w ESJPBań, daty zaś pojawienia się 4 kolejnych leksemów wskazano precyzyjniej, niż zrobił to A. Bańkowski.

5. Przegląd zawartości najważniejszych słowników XIX-wiecznych wykazał różnice w stopniu odzwierciedlenia badanych grup zapożyczeń. Leksyka wyposażona w definicje (TK) jest w słownikach reprezentowana mniej licznie niż grupa kontrolna (TNK): w L brakuje 83 procent takich jednostek (wobec 26 procent z grupy drugiej), w specjalistycznym DZWW nie ma 39 procent (wobec 26 procent), w SWil – 22 procent (wobec 13 procent). Sam P. Dubrowski w części polsko-rosyjskiej (DSPR) opuścił 74 procent TK (wobec 30 procent TNK). Zaledwie 13 procent jednostek z grupy opatrzonej komentarzem trafiło do wszystkich słowników. W grupie kontrolnej było to 52 procent (czterokrotnie więcej). Utrwalenie pożyczek w słownikach jest świadectwem ich zdomowienia w języku biorcy, rodzajem akceptacji i kodyfikacji. Słowniki XIX-wieczne zawierają jednak zbyt mało informacji, by można było oprzeć się tylko na nich w retrospektywnym badaniu leksyki. Informacje są rozproszone, luki w siatkach haseł – znaczne.

6. Ujawnione nierównomierne odzwierciedlenie jednostek (ponad dwukrotnie więcej TNK niż TK: 87 procent wobec 39 procent) w ESJPBań zdaje się potwierdzać różny stopień ich ugruntowania w zasobach polszczyzny.

7. Grupę TK tworzy na ogół leksyka erudycyjna, naukowa i specjalistyczna, w grupie TNK zaś dominuje słownictwo neutralne.

II. Wyniki rekonesansu przeprowadzonego na niewielkiej próbce materiału wskazują, że P. Dubrowski świadomie różnicował opis leksykograficzny translatów będących wyrazami obcymi.

1. Słownikarz wyposażał w opisy znaczeniowe głównie te pożyczki, które mogły być niezrozumiałe dla przeciętnego czytelnika. Typując zapożyczenia do grupy wymagających definiowania, uwzględniał kilka wzajemnie powiązanych czynników:

- (a) neologiczny charakter (wejście do obiegu w XIX w.);
- (b) niewielkie rozpowszechnienie;
- (c) nieodzwierciedlenie w najważniejszym ówczesnym dykjonarzu, jakim był L, traktowany jako słownik naukowy (w przeciwieństwie do uważanego za popularny SWil);
- (d) ograniczony krąg użytkowników;
- (e) erudycyjny charakter;
- (f) być może także marginalna pozycja jednostek nowo zapożyczonych w idiolekcie samego P. Dubrowskiego (większość pominął w części polsko-rosyjskiej swojego słownika).

2. P. Dubrowski na ogół trafnie dzielił wyrazy obce na wymagające i niewymagające komentarza. Jego subiektywne odczucia wydają się zbieżne z przesłankami obiektywnymi. W grupie TK zaskakuje w zasadzie tylko *meczeta*, pożyczka stara, często poświadczana, w grupie TNK – *magnetyzer* i *magnezja*, jednostki należące raczej do leksyki specjalistycznej.

3. Możliwe, że polskie translaty, będące zapożyczeniami stosunkowo świeżymi i – z powodu wymienionych wyżej czynników – nieużywanymi przez samego P. Dubrowskiego, nasunęły

mu się pod wpływem przekładanych wyrazów rosyjskich, analogicznych pod względem formalnoznaczeniowym, por.: *metronom* – *metronom*, *miologija* – *mjologja*⁴⁷ itd. Wskazywałoby na to pominięcie większości omawianej leksyki w DSPR.

Źródło

DSPR: P. Dubrowski, *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego ułożony przez P. Dubrowskiego, członka-korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk. Część rusko-polska*, nakład Ferdynanda Hösocka, Warszawa 1877.

Bibliografia

- Bobrowski J. 2021: *Użyteczność nowych zasobów cyfrowych w analizie diachronicznej ekspresywnych jednostek leksykalnych*, „Stylistyka” XXX, s. 25–43.
- Bobrowski J., Żmigrodzki P. 2021: Digitalizacja była, zanim zbudowano komputery. *Z historii wyrazu digitalizacja w polszczyźnie*, „Język Polski” CI, z. 4, s. 112–121.
- Dąbrowska M. 2017: *Ziemie polskie połowy XIX wieku oczyma Rosjan (Piotr Dubrowski i Michaił Glinka)*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” II, s. 135–149.
- Dąbrowska M. 2018: *Piotra Dubrowskiego związki z Polską (z zawartości i o zawartości wybranych czasopism polskich oraz rosyjskich połowy XIX wieku)*, „Acta Neophilologica” XX, nr 1, s. 55–167.
- DSPR: *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego ułożony przez P. Dubrowskiego, członka-korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk. Część polsko-ruska*, red. P. Dubrowski, nakład Ferdynanda Hösocka, Warszawa 1876.
- Dubrowskij, Petr Pavlovič 1893: *Ėnciklopedičeskij slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*, t. XI(21), red. I.K. Andreevskij, K.K. Arsen'ev, F.F. Petruševskij, AO „F.A. Brokgauz – I.A. Efron”, Sankt-Peterburg 1893, s. 218.
- Dubrowskij, Petr Pavlovič 2009: *Bol'shaâ biografičeskaâ ėnciklopediâ* (online: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/, dostęp: 30 listopada 2020).
- Dzieniaiewicz D., Graliński F., Wierzchoń P. 2018: *RE-RESEARCH.PL. Naprzeciw współczesnym wyzwaniom archeologii językowej*, [w:] M. Bańko, H. Karaś (red.), *Między teorią a praktyką. Metody współczesnej leksykografii*, t. 1, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 43–57.
- DZWW: *Dykcjonarz zawierający: wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone [...]*, red. M. Amszejewicz, Drukarnia Alexandra Gins, Warszawa 1859.
- ESXVII: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński (online: <https://sxii.pl/>, dostęp: 17 września 2022).
- ESJPBań: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Graliński F. 2019: *Against the arrow of time. Theory and practice of mining massive corpora of Polish historical texts for linguistic and historical research*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Graliński F., Dzieniaiewicz D., Wierzchoń P. 2017: *U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka. Cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, Folia 232, „Studia Sociologica” IX, nr 1, s. 51–62.
- Grek-Pabisowa I. 1997: *Z historii słowników polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich*, [w:] H. Popowska-Taborska (red.), *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 61–73.
- Iwanowska A. 1990: *Rozwój polskiej terminologii morskiej w XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” XXXV, nr 4, s. 533–560.

47 Do próbki trafiło 18 (78 procent) leksemów analogicznych w polskim i rosyjskim pod względem formalnym i znaczeniowym. Wszystkie zarejestrował XIX-wieczny TSRA.

- Kempa A. 1995: *Ocalony świadek oskarżenia („Pamiętnik Naukowo-Literacki”, oddział II, zeszyt 1)*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Librorum VI, s. 65–75.
- L: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wydanie drugie, poprawne i pomnożone, w Drukarni Zakładu Ossolińskich, Lwów 1854–1860.
- Marszałek M. 2021: *Z dziejów wokabuł literowych w leksykografii polsko-rosyjskiej (na materiale ilustracyjnym XIX-wiecznego słownika Piotra Dubrowskiego)*, „Prace Językoznawcze” XXIII, nr 3, s. 197–213.
- Mędelska J. 2019: *Wertując słownik rosyjsko-polski P. Dubrowskiego (uwagi o XIX-wiecznym warsztacie leksykograficznym i o wizerunku ówczesnej polszczyzny)*, „Slavia Orientalis” LXVIII, nr 4, s. 699–719.
- Mędelska J. 2020a: *XIX-wieczne ciekawostki leksykalne w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego*, [w:] K. Wojan (red.), *Wokół pewnego cytatu. Zbiór artykułów*, BEL Studio, Warszawa, s. 263–294.
- Mędelska J. 2020b: *O XIX-wiecznej polszczyźnie literackiej odzwierciedlonej w Słowniku rosyjsko-polskim Dubrowskiego. Ortografia i refleksy fonetyki*, [w:] T. Lisowski, P. Michalska-Górecka, J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, A. Sieradzki (red.), *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane Profesor Alicji Pihan-Kijasowej*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 373–404.
- Mędelska J. 2021a: *Fonetyczno-graficzny obraz polszczyzny końca XIX stulecia zawarty w hasłach literowych słownika polsko-rosyjskiego P. Dubrowskiego*, „Prace Językoznawcze” XXIII, nr 3, s. 215–225.
- Mędelska J. 2021b: *Z dziejów rywalizacji końcówek -e i -ę w neutrach typu cielę, imię (na materiale Dokładnego słownika języka polskiego i rosyjskiego z końca XIX wieku)*, „Język Polski” CI, z. 4, s. 19–31.
- Mędelska J., Wawrzyńczyk J. 1992: *Między oryginałem a przekładem. Rzecz o słownikach dwujęzycznych*, Szumacher, Kielce.
- PRFS: N.P. Makarov, *Poľnyj francuzsko-russkij slovar'*, č. 1–2, N.P. Makarov, Sankt-Peterburg 1874.
- Skorupska-Raczyńska E. 1998: *Dykcjonarz Michała Amszejewicza jako ukryte źródło Słownika wileńskiego*, [w:] M. Białośkórska (red.), *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 4, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 71–86.
- Skorupska-Raczyńska E. 2020: *Zapóżycczenia niemieckie w XIX-wiecznym Dykcjonarzu Michała Amszejewicza (przyczynek do badań nad słownictwem obcego pochodzenia w polszczyźnie)*, „Białostockie Archiwum Językowe” XX, s. 255–272.
- Stępnik-Szeptyńska J., Szeptyński R. 2020: *Chronologizacja polskiego słownictwa – współczesna praktyka*, „Język Polski” C, z. 3, s. 121–134.
- Swil: *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, wydano staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861.
- TSRÁ: V.I. Dal', *Tolkovojj slovar' živogo velikoruskogo ázyka*, t. 1–4, Tipografiá F. Semena, Moskva 1863–1866 [reedycja: OLMA-PRESS, Moskva 2002].
- Wawrzyńczyk J. 1995: *Piotr Dubrowski i jego Dokładny słownik języka rosyjskiego i polskiego z 1877 roku*, „Opuscula Polonica et Russica” III, s. 95–99.
- Wawrzyńczyk J. 2021: *Z problematyki przesunięć chronologicznych w Wielkim słowniku języka polskiego PAN*, „Prace Filologiczne” LXXVI, s. 499–505.
- Wierchoń P. 2008: *Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*, Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Wierchoń P. 2010: *Torując drogę teorii lingwochronologizacji*, „Investigationes Linguisticae” XX, s. 105–185.
- Wierchoń P. 2013: *Z problemów lingwochronologizacji polskiej*, „Poradnik Językowy”, nr 7, s. 42–56.
- Witkowski W. 2006: *Nowy słownik zapóżycczeń polskich w języku rosyjskim*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki (online: <https://wsjp.pl>, dostęp: 17 września 2022).
- WSPR: *Wielki słownik polsko-rosyjski*, t. 1–2, red. D. Hessen, R. Stypuła, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- Źmigrodzki P. 2009: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Źmigrodzki P. 2010: *Jak powstaje Wielki słownik języka polskiego*, [w:] B. Czopek-Kopciuch, P. Źmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Lexis, Kraków, s. 150–160.
- Źmigrodzki P. 2022: *Wielki słownik języka polskiego PAN w 2022 roku – osiągnięcia, perspektywy, wyzwania*, „Język Polski” CII, z. 3, s. 129–136.

Summary

The effects of using chronologization in research on the lexicographic description of borrowed lexis (based on the material of the 19th century *Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego*)

Keywords: 19th century translation dictionary, borrowing, chronologization.

The authors analysed foreign words (starting with the letter M) used as equivalents of Russian lexis in an 1877 Russian-Polish dictionary. They examined 23 translations that included a description of the meaning, unnecessary in a translation dictionary, and 23 translations without such a description. They searched digitised collections, establishing the dates the surveyed items first appeared in use, as well as the dates and number of subsequent occurrences up to 1877. They showed that the descriptions were usually applied to difficult, neological lexis of limited range and poor dissemination, usually not reflected in Linde's dictionary. The items under study probably did not belong to the editor's active vocabulary either, as he omitted them from the Polish-Russian part of the dictionary under study.